

Türin dop ij Gieug Ulìmpic

Dait che ant ël buletin pressedent i l'avìa parià dle tante bele imàgin dël Piemunt ch'i l'avìa vist an sij canaj ëd le televisiun american-e e dij cument franc pusitiv ch'i l'avìa lesü e sentü sü sta regiun e sù capital al temp dij Gieug Ulìmpic d'invern, sta prima i sun turnà a Türin cun 'n poc ëd cüriusità. Pì che tüt am anteressava vèdde se l'atmosfera a füssa ancora cula ulìmpica e fin-a a che mira la sità a füssa cambià.

Dait che, malgré la lontanansa, i turnu a Türin almenu na volta a l'ann i deuvu dì che, gavà l centro, i l'hai pa nutà 'd gran cambiamento. La restaurassiun e la bela rinfrèscà ch'a l'han ricevü vaire ediffissi a l'han daje n'aria neuva al sentr ëstoric arputandlu, almenu an chèiche part, a lè splendor dij temp passà, quand che Türin a l'avìa l prestigi 'd na capital.

Piassa San Carlo peui, senza màchine pustegià e senza tràfic, a l'é smijame ancur pì bela e ampunenta. Dait ch'i l'hai co avü l'ucasiun ëd passeje l di dël giurament dij Carabigné dla scola 'd Via Cernaja, cul di lè spetacul a l'é smijame straurdinari. L'ünica cosa ch'a l'é dèspiasüme, a l'é ch'a l'han dime che cula a sarìa staita l'ültima sirimonia dël géner ch'as fasìa a Türin përchè che, cum a l'é rivà për vaire aute istitüssiun naite an Piemunt, a smija che co sta Scola a sarà trasferìa an n'auta sità. I speru propi che son a sia nen vèra.

Gnanca për lon ch'a rësguarda la periferia i l'hai nen trovà 'd gran nuvità, co se an vaire burg a l'han costruì 'd bej palassun. Dunc, gavà certe part dël sentr ëd la sità, i l'hai pa trovà 'd gran diferense rëspet al Türin ëd chèiche ani fà. Për esempi l tràfic a l'é sempe poc ëscurevul, e son cun gran goj dij lavavéder, ëd chi ch'a vend ëd giargiätule o a chistun-a a le crusière anduva che le màchine a sun anculunà spetand ël semaforo verd.

Ma a tuca co dì che, an si ùltim temp,

Türin a smija pì viva e a smun sempe chèiche bel ëspletacul o chèiche bela neuva cume për esempi l *Salun dël güst*, n'event gastronomic antèrnassional ch'a l'ha atirà l'atensiun co ëd *La presse* 'd Montreal, che parland ëd lè *slow food* a l'ha laudà la cùsin-a e ij vin dle Langhe e dël Rué.

Le vaire sman-e passà a Türin a l'han cunfèrmame j'impressiun ëd duntrè ani fà, che forse i l'avìa co già ësprimü ant 'n nümer pressedent d'ës buletin, valadi che an si ùltim temp a Türin la gent a smija esse mutubin pì afanà o, s'as veul duvré na parola ch'a va 'd moda, pì stressà che an passà. Le persun-e ansian-e a sun ësmitame le pì maluruse. Anvece 'd giüteje vaire a sercu 'd prufitene, e parèj tante as sentu pì nen al sicür e a l'han fin-a paüra 'd seurte d'antecà.

Cheidün dè sti problema a l'é forse stait accentuà dal passagi a l'èuro. Ancora st'ann i l'hai vist ëd persun-e 'd na sèta età ch'a-j èspurzü l portamunede a la cassiera dël negossi për ch'as pièissa la muneja për paghé l cunt ëd lon ch'a l'avü catà. Sicüra la valüta ünica a l'é na gran cumudità për chi ch'a viagia, ma për le persun-e ansian-e, abituà a la veja lira, ës cambi a deuv esse stait na vera massà, tantu pì che forse, cun la scüsa 'd nen fé tribülé trop la gent già angarbujà dal passagi dai nümer gross a cuj cit, vaire a l'han pensa bin d'andeje ancuntra a la pupulassiun rutundand ij pressi e magari lon ch'a valia miladusent lire, cume për esempi l giurnal, a l'han calalu a n'èuro.

Ma a part son, lon ch'am ësmita che pì a sagrin-a ij türinèis a sia la sicürèssa. Èd sèira i l'hai vist poche persun-e an gir e quasi tüte a rasantavu le müraje forse për prutegg-se. Fin-a ij flaneur a marciavu an pressa. E son i l'hai nutalu dco ant le cuntà pì afarà dël centro, andüa che ij ristorante e ij café, na vira sempe pien ëd gent, am ësmitavu suvens quasi veuid.

Vèdenda ste cose e pensand ai temp passà, èd vire i l'avìa quasi l'impressiun d'esse ant n'auta sità.

Ma forse l cuncet èd sicürèssa a l'é co 'n fatur culturàl. A stu pruposit am ven anment n'italian che, chèiche ann fà, a l'era vnüit a sté an nosssa cuntrà. Pen-a rivà a l'ha fait büté 'd grije e 'd bare 'd fer a le finestre e a le porte dël pian teren. Quand ch'a l'ha vendü la ca, la prima cosa ch'a l'ha fait èl neuv pruprietari canadèis, a l'é staita cula 'd fé gavé ste grije e ste sbare interne.

Le müdaje dl'academia - 2006

Cume nunsia ant èl buletin ch'a fà ündes le müdaje dl'academia për èl 2006 a sun èstaitè cunsegnà a la Famija Canavzan-a e al prufessur Gerald L. Fabian èd San Francisco 'd California.

Cum forse nen tüti a san, la Famija Canavzan-a a l'é ün-a dle pì grosse assucias-siun piemuntèise ch'a l'habiu për büt la guerna dla lenga e dle tradissiun nustran-e. Ma, ultra a sùe atività culturaj, ès sudalissi as dèstaca co për so angagg sicial.

Grassie peui a so buletin, èl *Franclìn Canavzan - portavus èd la Famija Canvzan-a*, sù a vus a traversa j'usséan e a riva an vaire pais d'América dùa ch'a l'é franc apressià.

La müdaja dl'academia a l'é staita cunsegnà al pressident Tonio Gallo èl 27 èd magg passà a Rivareul, propi la sèira che la cumpanìa teatral *Vej e giovò* èd Bùriasc a l'ha presentà la cumedia *Mama mi i veuj marieme*. A l'é staita na sèira memuràbila e pien-a 'd bele surprèise e as na parla da n'auta part d'ès buletin.

Pürtrop, al prufessur Gerald L. Fabian la müdaja i l'uma nen pudüjla cunsegné pèrsunalment, ma i l'uma spedijla për posta. E an dèspias propi 'd nen avèj pudü andé an California për complimentelu pèrsunalment e për turneje a esprime nosssa amirassiun për so atacament a la lenga e a la cultura dël Piemunt.

Nait ant èl Michigan, da masnà Gerald Fabian a l'avìa amprenü l piemuntèis da sù a mare granda e a l'ha mai dèsmentialu, bin ch'a l'abia sempe parlà l'anglèis e ch'a l'abia peui amprenü co l fransèis e l'italian,

lenghe ch'a parla e a scriv pèrfetament.

Rivà a na sèta età, Gerald Fabian a l'ha vursü arpijé cunfidensa cun la lenga che da cit a parlava cun sù a granda. A l'ha fin-a fait chèiche viagi a Tüirin për vèdde l Piemunt e për ancuntré jè scritur piemuntèis ch'a l'avìa cunussü dai liber. Peui, a na sèta mira, a l'ha cuminsà a spartì sùe cunussense an sla lenga e an sla literatüra piemuntèisa cun chèiche sociu dl'Associazione dei *Piemontesi del Mondo di San Francisco - California*.

Dèl 1998 i l'hai avü l piasì e l'unur d'assistè a ün-a dle riuniun d'ès *Cit Circol* e i sun èstait anciarmà sentend che vaire american d'urigin piemuntèisa a parlavu ancora dèsgenà sù a lenga ansèstral. E vaire a cunussü bin co l fransèis e l'italian. Ma, a part son, a tuca dè che l'Associazione dei *Piemontesi nel Mondo di San Francisco* a l'é n'assucias-siun franc ativa e dinàmica e son as peul vèddlu da j'atività arpurtà an so buletin.

Èl teàtro an piemuntèis

Ün-a dle pì bele surprèise ch'i l'hai avü st'ann, quand ch'i l'hai passà chèiche sman-a a Tüirin, a l'é staita cula d'avèj pudü dèschurve la blèssa e la vitalità dël teàtro an piemuntèis. An efet, èl 27 èd magg, anvità a Rivareul da la Famija Canavzan-a, i l'hai vist la cumedia *Mama i veuj marieme* 'd Mario Casaleggio, antèrpretà da la cumpanìa *Vej e giovò* èd Bùriasc. St'ann custa cumpanìa, fundà dèl 1971, a l'é classificasse al prim post dël *Cuncurs Teatral Carlo Gallo*, urganisà da l'assucias-siun *Sipari sel Piemont* èd Racunis e durrà bin dui ani.

Pèr mi la seirà dèl 27 èd magg a l'é staita anciarmanta e da memurié. I sarìa mai pì spetame che d'atur ch'a ciamu diletant a pudèissu ressitè a 'n livel ch'a farìa anvidia a vaire prufessiunista. D'auta part ij batiman, j'uvassiun e l cunsens dël püblic ch'a ampina l teàtro tenda a l'han cunfèrmame che la sudiffassiun për la bela cumedia e sù a antèrpretassiun a l'era cundivisa da tüt èl püblic present. E i sun cunvint che, ultra che a j'atur, tüti sti bej compliment a vadu co a j'urganisadur e a j'aministradur cume Gian Piero Ambrassa, pressident dèl *Sipari sel Piemont*, ai respunsàbij e ai cumpnent èd la

vinten-a 'd cumpaniè ch'a l'han piait part al *Cuncurs Carlo Gallo*.

Dait ch'i l'avìa mac sempe sentü mensiuné poche cumpaniè "dialetaj", èl fait dè vni a savèj che pì che na vinten-a a l'avü piait part a 's cuncurs a l'ha portame a pensé che le cumpaniè ch'a réssitu an piemuntèis a duvriu esse mutubin pì nümrose. E, cunsiderand lè stat atual èd nossa lenga, son am èsmija straordinari, sùrtüt se ste cumpaniè a füssu dèl nivel dij *Vej e giovò*.

Però, pensandje bin, stu fusun a duvria nen surprinde gnün, sùrtüt s'as cunsidera che ant la storia culturäl dèl Piemunt, a l'é bel fé nuté che j'euve teatraj a sun le furme pì carateristichè dla literatüra an piemuntèis e son a parte dai temp pì luntan.

An efet, le prime euve literarie ch'i cunussuma ant la parlà dèl Piemunt a sun le des farse an astzan ch'a fan part èd l'*Opera Jocunda* dl'Aliun, publicà an Ast dèl 1521.

Vaire aute comedie a sun publicà dèl Set-sent. Ch'as pensa a *L Cont Piolèt* stampà dèl 1784, ma scrita, forse a la fin dèl Sessant, dal marchèis Carlo Giambattista Tana d'Entraque, mort dèl 1713. Ansem a st'euvera a tuca arcurdé le trè comedie 'd Pegemade, sùrtüt *L nodar onorà* (1777) andüa che, cume già ant èl *Cont Piolèt*, duntre pèrsunagi a parlu piemuntèis e j'auto italian.

Tra la fin dèl Setsent e l' prinsipi dl'Eut-sent èl teàtro pupular an piemuntèis an dà ancura *l'Artaban bastonà*, la *Fera 'd Moncalé*, *Le ridicule ilusion dl'ann IX*, *Sor Pomponi osia l segretari èd comunità*.

Ma pì che tüt a l'é ant la scunda metà dl'Eut-sent che an Piemunt a-i é 'n ver fusun d'euve teatraj. Ant ès periud as treuva pì che na sessanten-a d'autur ch'a scrivu 'd comedie an piemuntèis. E dait che 's buletin a bastrìa nen a arputene tüti ij tütuj, sù i mensiunuma mac èl nom èd chèiche autur cume Federico Garelli, Giovanni Zoppis, Luigi Pietracqua ancheuj pì cunussü pèr ij so rumanz cume *Lucio dla Venaria* o *Don Pipeta l'asilé*.

Natüral che a sta cita lista as deuv giunteje ij nom èd Vittorio Bersezio e d'Eraldo Baretta che tra le vaire euve a l'han èscrivü

rispetivamente *Le Miserie 'd Munssù Travèt* e *Ij fastidi d'un grand om*, ciadeuvre ch'a l'han passà ij cunfin regiunaj e a sun staite tradote co an d'aute lenghe.

E a tuca peui gnanca dèsmientié Mario Leoni, sèudonim èd Giacomo Albertini, che an sùe vaire ciadeuvre cume: *Èl bibi*, *Ij mal nùtri* e *La fija dèl bòrgno...* a l'ha riessü a arpresenté la miseria e la grandèssa dèl popul türinèis.

J'euve teatraj an piemuntèis a fusun-u co dop la bela stagiun èd l'Eut-sent. Ant ij temp pì a avzin a nui vaire scritur e poeta cume Giovanni Drovetti, Nino Costa, Armando Mottura a l'han co scrivü 'd comedie.

E jè scritur èd comedie a mancu nen gnanca ai nossi di, bele che l' piemuntèis a sia sempe menu parlà, e son pì che tüt a Türin.

A sta mira a vnirìa quasi 'd ciamesse: "chissà vaire tra le pèrsun-e ch'a lesu 's buletin o ch'a capissu ancura l' piemuntèis a sun al curent èd tütta st'atività teatral an nosta lenga?" I l'hai paüra ch'a siu bin poche. E, s'a füssa parèj, a sarìa 'n gross darmagi pèrchè che an géner ste comedie a sun alegre e a arpresentu n'ünivers cuncetual franc piemuntèis. Parèj, se a andèissu a vèdde sti spetàcuj, forse, tüt an amusandse vaire a pudriu guerné sùa lenga e arpijé cussiensa 'd sò valor tradissiunaj. Sicürament son a-j giüttrìa a rinfursé sùa identità, fait ch'a pudria giüteje a traversé cun pì 'd serenità ij temp pitost tribülà d'ancheuj. I sun sicür che s'a duvèissu scuté mè cunsèj a lu ringretriü pa.

Parole e espressiun veje

Tüt an restand an sèl tema del teàtro, adess i turnuma a presenté 'd parole e 'd lucüssiun gavà da le comedie dl'Aliun, dunc dèl prinsipi dèl Sincsent, ch'as deuvru ancur ai nossi di. Pèr nen angarbujé le cose i-j èscrivuma secund la grafia antèrnassiunal.

Ultra ai lema già arcurdà ant ij nümer pressedent, sempe pèr la *Cumedia dij sinc sentiment* i arcurduma: *baricule* vers 217 (it. occhiali), *am agreva* 283 (it. mi dà fastidio), *trantamiria* (it. il diavolo), *i sun spacià* 514 (it. sono spacciato), *remugna* 580 (it. borbotta), *dèstuvé* 697 (it. sturare) *scupass* 812 (it. scappellotto).

Trames a j'expressiun i arcurduma: *vostra vita a l'é an co* 609 (it. la vostra vita è alla fine), *i sun 'n poc d'ür d'urija* 268 (it. sono un po' duro d'orecchio), *dé ant él nas* 384 (it. puzzare), *ch'ì l'hai 'l fia a mzura* 519 (it. che respiro con difficoltà), *prumètendje munt e val* 554 (it. prometendogli monti e valli). A pruposit *d'an co* a va dit che **co** a deriva dal latin *caput* e dunc stu sintagma a l'ha la midema etimulugia dël tuscan in capo a, bin che s'assuciassiu semantica a sia legerment diferenta perchè che 'l piemontèis *an co* a l'ha n'estensiun pì larga che cula dla forma tuscan-a. Ma però, për esse precis, si a vnirìa propi a taj arcurdé che ant ij Sermun Subalpin (XII sec.) as parla già 'd na scala ch'a tnisia *un co en cel*. Bin che la parola *co* [dal latin *caput*] as senta da rair a Türin, a tuca d'ì che 's termu a l'é tant duvrà an pruvinsa e bele chi ch'a scriv as visa d'avèj sentü suvens d'ì d'expressiun cume: *an co dij firagn* (it. alla fine dei filari).

A pruposit ëd veje parole piemontèise si a vnirìa bin arcurdene d'ue cume *naja* e *stravacà*, ch'a sun già duvrà da l'Aliun e ch'as treuvu peui dco ant ël léssic italian e che ij dissionari a fan armunté a d'ate parlà regiunaj.

Cuminsuma da *naja* che 'd gran lenghista e vucabularista a disu derivà dal furlan o da chèiche parlà véneta e a na signalu la prima atestassiun vers la fin dël sécul XVI. Ma sta data an fà storze 'l nas, perchè nen mac *naja*, an s'ua furma plüral *naje*, as treuva già ant j'euve dl'Aliun, publicà an prinsipi dël sécul XVI (Comedia de l'omo... vers 75), e peui *naje* a l'é già present gnentemenu che an lenga d'oe (Sermun Sübalpin, XVI vers 14 e 27).

A ste cunsiderassiun crunologiche che tüti a peulu cuntrulé, a tuca peui co giunteje che an vej piemontèis a esist 'l mot *na spin-a ant na naja* o *na spin-a ant él cül* che cum a l'é belfé imaginé a curèspundia a na cosa mutubin nujusa. L'Aliun midem a büta stu mot an buca al garsun ëd l'ostu, prutagunista 'd s'ua ültima cumedia. Parland a 'n franseis, stu garsun a-j dis: *ce lui fera si grant plaisir qua lui bouter lespine on cul* vv. 232/2.

Ur, dait che an Piemunt ël servissi militar a l'era ubligatori e mutubin lung già da la metà dël Sincsent, as peul imaginé che cun ël temp a sia vnüje 'd moda n'expressiun cume: *la leva a l'é na spin-a ant na naja*, e da sì, cun ëd passaggi che për adess as peulu mac imaginé, *naja* a sia rivà a pijé 'l sens ëd *leva* valadi *servizio militare*.

E che *naja* a füssa già bin anrèisa ant ël léssic piemontèis, a duvrìa peui cunfèrmelu 'l fait che cun l'unificassiun d'Italia 's termu a sia intrà ant ël vucabulari italian ansem a vaire aute parole nustran-e cume *cichèt* (cicchetto), *ramassa* (ramazza), *gran-a* (grana), *rangesse* (arrangiarsi) o 'd turnure cume *pianté 'd gran-e* (piantar grane)... ch'a sun elencà dai test ch'a presentu la storia dla lenga italian-a. Da lon ch'as é pen-a disse, a l'é ciar che, almenu për nui, la tesi dla derivassiun ëd la parola italian-a *naja* dal venessian o dal furlan a locia e nen poc.

Për lon ch'a rësguarda *stravaccarsi*, bin ch'a sia cunsiderà 'n lema d'urigin padan-a, vaire a na signalu la prima atestassiun ant në scrit ëd Teofilo Folengo dël 1540. Però 'd furme derivà da **stravacare* as treuvu già ant la *Macharronea contra macharroneam Bassani*, 'n test ëscrit da l'Aliun an latin macaronic che jë stüdius pì avusà a datu dël 1500. Ultra a lë *stravacavit* ëd la *Macharronea*, an s'ue cumedie astzan-e l'Aliun a deuvra ël verb *stravaché* almenu d'ue vire e, daita s'ua fantasia e abilità a creé 'd neuve parole, forse as ësbalia nen a pensé che stu nëulugism a l'abia propi anventalu chiel.

La bagna cauda dla Famija Piemontèisa

Düminica 22 utüber, ij sociu e j'amis ëd la *Famija Piemontèisa* 'd Munreal a sun turna truvasse për ël disné anual che, cum a veul la tradissiun giümai quasi trentenal, a l'ha cume piat pì galüp la bagna cauda.

A l'é staita na bela festa andüa che, tra l'aut, ël neuv segretari dl'assuciassiu, ël dutur Roberto Tassinario, a l'ha nunsia ai present che adess la Famija Piemontèisa 'd Munreal a l'ha 'n sit web. Sì dapress a-i é s'ua adressa: <http://fampiemont.tripod.com/>

A Türin ës buletin a l'é dait an umagi ai client dël Pastificio Giustetto, Via Santa Teresa 19, ang. Via S. Fr. d'Assisi e dël Ristorante I Cavalieri, Corso Chieri 18

Èl temp a passa, passumlu bin